

Тэма. Рэлігіі старажытных цывілізацый Егіпта і Месапатаміі.

План

1. Рэлігія старажытнага Егіпта.
2. Рэлігія старажытнай Месапатаміі.

Літаратура

1. Васильев, Л.С. История религий Востока / Л.С. Васильев – М.: Время, 1988. – 324 с.
2. Ильин, В.В. Религиоведение / В.В.Ильин – СПб.: Питер, 2007. – 256 с.
3. Коростовцев, М. А. Религия древнего Египта / М.А.Коростовцев – М.: Политиздат, 1976. – 267 с.
4. Антес, Р. Мифология в древнем Египте / Р.Антес — М.: Наука, 1977. – 238 с.
5. Токарев, С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – М. : Политиздат, 1965. – 623 с.
6. Токарев, С.А. Религия в истории народов мира / С.А.Токарев – М.: Наука, 1987. – 342 с.

1 Рэлігія старажытнага Егіпта

Рэлігія старажытных егіпцяў у фантастычнай форме адлюстравала спецыфіку прыродных умоў даліны Ніла, асаблівасці сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця старажытнаегіпецкага грамадства. Егіпцяне абагаўлялі сонца, месяц, раку Ніл, пагібельную пустыню, драпежных жывёл, якія пагражаюць чалавеку, розныя сілы прыроды. Аб'ектам шанавання стаў валадарыць фараон, арганізатар ірыгацыйнай сістэмы земляробства, валадар людзей і стыхійных сіл. Егіпецкая рэлігія прайшла доўгі шлях развіцця і да Новага царства ператварылася ў скончаную рэлігійную сістэму. Геаграфічная ізаляцыя Егіпта спрыяла самастойнасці рэлігійнага развіцця, слабасці ўплыву іншых рэлігійных сістэм.

Егіпецкі пантэон. Мифалогія. Егіпцяне пакланяліся шматлікім багам. У адным з артыкулаў міжнароднага дагавора паміж Рамзесам II і Хецкім царом згадваецца тысяча багоў і багінь Старажытнага Егіпта. Багі дзяліліся на мясцовыя боствы, ушанаваныя ў кожным номе і кожным буйным паселішчы, і багоў агульнаегіпецкіх, ушанаваныя ва ўсёй краіне. Агульнаегіпецкімі багамі станавіліся боствы якога-небудзь номавага цэнтра, кіраўнікі якога захоплівалі трон фараонаў, засноўвалі агульнаегіпецкую дынастыю, ператваралі свой номавы горад у сталіцу ўсёй дзяржавы. Так, напрыклад, калі номавы цэнтр Фівы ператварыўся ў

сталіцу Егіпта, яго мясцовы бог Амон, раней малавядомае боства, становіцца апекуном фараона і царом багоў.

Паступовае знікненне слядоў татэмізму прывяло да трансфармацыі вобразаў багоў. Яны сталі адлюстроўвацца ў выглядзе чалавека з галавой сокала (напрыклад, багі Ра, Хор), з галавой барана (бог Хнум) з галавой каровы (багіня Хатхор). Сімвалам бога Ра быў высокі, злёгка звужаецца дагары каменны слуп – абеліск, верхушка якога пакрывалася меддзю. Адным з самых папулярных ўвасабленняў-знакаў бога Хору быў сонечны дыск з распасцёртымі крыламі сокала, а таксама вока Хору – як адзін з сімвалаў сонца.

Багацце багоў, перапляценне іх функцый прымусіла жрацоў упарадкаваць пантэон і ўсталяваць пэўныя адносіны паміж багамі. Аднай з найбольш распрацаваных сістэм узаемаадносін багоў і іх ролі ў стварэнне свету была сістэма, створаная геліопальскімі жрацамі. Паводле іх паданняў, спачатку існаваў бог Нун – першабытны водны хаос. З яго з’явіўся бог Атум (пазней пераўтвораны ў бога Ра), які разумеўся ў вобразе нейкага ўзгорка, які выступае з воднага хаосу, свайго роду першаснай цвёрдзі. Бог Атум-Ра стварае з сябе першую пару багоў – Шу (паветра) і яго жонку Тефнут (вільготнасць). Ад іх нараджаюцца бог зямлі Геб і багіня неба Нут, якія ў сваю чаргу спараджаюць Асірыса і Исиду, Сэта і Нефтиду. Гэтыя найстаражытныя боствы аб’ядноўваюцца ў сям’ю найважнейшых і першапачатковых багоў – боскую дзевятку, ад якой і паходзяць усе іншыя егіпецкія багі і людзі.

Па версіі Мэмфіскай школы жрацоў, прабацькам і першапачатковым бажаствам быў бог Птах, які стварыў свет багоў і людзей сваім чароўным словам.

Егіпецкія жрацы акрамя вылучэння дзевяткі (па іншых версіях – васьмёркі) багоў аб’ядноўвалі іншыя боствы ў сем’і, якія як правіла, складаліся з бога-бацькі, багіні-маці і бога-сына (трыяда багоў). Так аб’ядноўваліся Асірыс, Ісіда і Хор (абідаская трыяда), Птах, Сохмет і іх сын Нефертум (у Мемфісе), Амон, яго жонка Мут і іх сын Хансу (фиванская трыяда).

Нягледзячы на ўсе намаганні ўпарадкаваць і прывесці ў стройную сістэму шматлікіх багоў, да канца гэтага зрабіць не ўдалося: адзінства ў разуменні паходжання свету, ва ўзгадненні функцый розных багоў, іх прыроды не было да канца існавання Старажытнага Егіпта.

Асаблівую ролю гуляў культ фараона. Паводле вучэння жрацоў фараон лічыўся увасабленнем бога ў чалавечым абліччы, Богачалавекам, г.зн. ён меў падвойную прыроду – чалавечую і боскую. Яго нараджэнне было вынікам святога шлюбу бога-бацькі, напрыклад Ра, Амона-Ра і зямной маці фараона. На зямлі фараон-бог правілаў як увасабленне Хору, але пасля смерці фараон становіўся толькі богам і атаясамляўся з Асірысам як уладаром падземнага свету. Як і ўсякае боства, фараон, як правячы так і

памерлы, меў свой культ: храмы, штат жрацоў, ахвярапрынашэння і інш. Сімвалічным увасабленнем боскай прыроды фараона быў сфінкс, які заўсёды паказваўся ў выглядзе спакойна ляжыць магутнага льва з галавой чалавека, якому надавалі партрэтнае падабенства з фараонам. Абагаўленьне фараона, з аднаго боку, адлюстроўвала велізарную ўладу манарха як неабмежаванага кіраўніка егіпецкага дзяржавы, з другога боку, асвятчалі і ўмацоўвала гэтую ўладу ў інтарэсах эліты.

Рэлігійная рэформа Эхнатона. Шматлікія багі Старажытнага Егіпта на працягу доўгага часу мірна суіснавалі адзін з адным. Аднак па меры ўмацавання цэнтралізаванай дзяржавы, агульегіпецкай эканомікі, сацыяльнага і культурнага згуртавання Егіпта ў егіпецкім пантэоне пачынаюць узнікаць ідэі адзінага Бога, “творцы і стваральніка свету і людзей. Гэтыя ідэі зараджаліся з сінкрэтызму – некаторых культаў, зліцця некалькіх багоў ў адзін культ. Такім, напрыклад, быў культ Асырыса. У часы XVIII дынастыі культ Амона стаў ўключаць функцыі багоў Ра і Птаха – найвялікшых багоў Егіпта, а Амон стаў успрымацца як трыадзінае боства, цар багоў. Найбольш поўна канцэпцыя адзінага боства, стваральніка “свету і чалавека”, была сфармуляваная пры Эхнатоне. Паводле яго загаду адзіным і непадзельным творцам свету быў абвешчаны Атон, які заўсёды паказваўся ў выглядзе сонечнага дыска, ад якога разыходзяцца промні-рукі, якія даруюць людзям святло і жыццё. Культы іншых багоў калі не знішчаліся, то разглядаліся як праявы адзінага боства. Як адзінае боства Атон не меў ні жонкі, ні дзяцей, ні якіх-небудзь боскіх сваякоў, не меў ён у адрозненне ад усіх егіпецкіх багоў ні чалавечага, ні жывёльнага выгляду, ня ўвасабляецца ў статуях. Гэта было ў прынцыпе абстрактнае боства, якое ўвасаблялася ў сонечным дыску. Паколькі Атон разглядаўся як адзінае боства, іншыя багі страцілі “законнае” права на існаванне побач з ім. Па загадзе Эхнатона імёны іншых багоў, асабліва Амона-Ра, знішчаліся, ахвяры ім не прыносіліся. Такая палітыка Эхнатона, мабыць, была першай у гісторыі Старажытнага Егіпта праявай рэлігійнай нецярпімасці ў адносінах да культа, які адрозніваўся ад афіцыйнага.

Аднак канцэпцыя адзінага боства не была прынятая ў Егіпце, і пасля смерці Эхнатона рэлігія Атона была адменена. Важнасць гэтай рэформы для развіцця егіпецкай рэлігіі выявілася ў тым, што ідэя монатэізму апынулася сфармуляванай (хай і ў недасканалым выглядзе) у егіпецкай рэлігійнай думкі.

Арганізацыя культу. Згодна з уяўленнямі старажытных егіпцянаў, іх багі былі ўсемагутнымі і грознымі. Яны стварылі людзей толькі з адной мэтай: каб прымусіць іх служыць сабе. Калі людзі пра гэта забываліся, іх чакалі суровыя кары. Каб забяспечыць сабе лаяльнасць багоў, яны павінны былі дбайна служыць ім, клапаціцца пра іх. Для шанавання багоў будаваліся храмы, ствараліся іх статуі, цэлы штат жрацоў утрымліваў ахвярных жывёл і прыносіў ахвяры. У гонар багоў ўладкоўваліся

ўрачыстыя святы, якія складаліся з цэлага шэрагу цырымоній, і перш за ўсё з багатых ахвярапрынашэнняў спецыяльна падабраных жывёл. Затым выява боства адбіралі з месца яго пастаяннага захоўвання, змяшчалі на мініяцюрную барку, выносілі з храма і пераносілі ў храм онкі дадзенага бога ці яго сына, часам статую адпраўлялі па Нілу на святых культавых судах у іншы горад. Працэсіі суправаджаліся спевамі гімнаў, выконваемых спецыяльна навучанымі жаночымі хорамі. Напрыклад, у надпісах згадваюцца спявачкі Амона, якія займалі прыкметнае месца ў жрэцкую іерархію.

Складанне, развучванне і выкананне рэлігійных гімнаў лічылася важнай справай жрацоў і спрыяла развіццю рэлігійнай паэзіі, гэтак жа як апавяданні пра багоў – развіццю егіпецкай, літаратуры.

У егіпецкай рэлігіі вялікае месца займаў памінальную культ. Яго асновай было разуменне егіпцянамі сутнасці прыроды і прызначэння чалавека, якія і прадвызначаюць яго жыццё. Згодна з ім, кожны чалавек ёсць сінтэз трох асноўных субстанцый: яго фізічнага цела, яго духоўнага двойніка (егіпцяне пазначалі яго тэрмінам “ка”) і яго душы (“ба”). Толькі сумеснае існаванне гэтых трох субстанцый можа дараваць неўміручасць, г.зн. пасмяротнае існаванне. А раз так, то ўзнікае праблема захавання цела, засцярогі яго ад фізічнага знішчэння. Адсюль важнейшае значэнне набыў звычай муміфікацыі памерлых і пахавання мумій у грабніцы. Толькі ў гэтым выпадку побач з муміяй можа знаходзіцца “ка” і “ба” чалавека. Пасмяротнае існаванне ўспрымалася як працяг звычайнага жыцця на зямлі: вяльможа застаецца вяльможам, рамеснік – рамеснікам і г.д. Сцены магільняў распісваліся сцэнамі зямнога жыцця і побыту, пачынаючы ад узворвання палёў і канчаючы баляваннем, каб магічна перанесці ўсе гэтыя дзеянні ў замагільны свет. Для выканання неабходных работ у замагільным свеце ў грабніцу клалі спецыяльна вырабленыя фігуркі людзей – слуг, работнікаў, якія называліся “ушэбці”.

Па паданнях старажытных егіпцянаў, пасмяротную радасць можна атрымаць не за добрыя справы і праведнае жыццё на зямлі, а дзякуючы захаванню некаторых абрадаў памінальнай культуры (пабудова грабніцы, падрыхтоўка муміі, правядзенне спецыяльных цырымоній).

У часы Новага царства была зроблена спроба развіць этычны элемент У памінальным кульце стала распрацоўвацца ідэя аб замагільным пакаранні за зямныя ўчынкі. У адной з глаў знакамітай “Кнігі мёртвых”, дзе змяшчаюцца найбольш поўныя звесткі аб памінальную культ, падрабязна выкладаецца працэдура замагільнага суда ў выглядзе ўзважвання сэрца памерлага на вагах перад Асірысам. Нябожчык дае справаздачу аб сваёй зямнога жыцця, кажа, што ён не здзяйсняў злачынстваў і благіх спраў. Бог Тот і багіня правасуддзя Маат правяраюць правільнасць слоў памерлага, узважваюць яго сэрца. Калі памерлы веў несправядлівае жыццё, то яго кідаюць у пашчу пачвары, якое яго пажырае.

Калі ж ён веў жыццё праведнае, то ён трапляе на полі Іалу, дзе праводзіць вечнае безжурботнымі жыццё.

Аднак этычны момант у егіпецкай рэлігіі існаваў яшчэ ў зачаткавай ступені і не атрымаў развіцця. Дарагім і складаным быў рытуал пахавання шляхетных асоб і вяльможаў, якія будавалі сабе вялікія грабніцы. Асаблівай пышнасцю адрозніваўся памінальную культ памерлага фараона. Знакамітыя піраміды фараонаў IV дынастыі або грандыёзныя скальныя палацы фараонаў XIX-XX дынастыі, напоўненыя незлічонымі скарбамі і найкаштоўнейшымі творамі мастацтва, – красамоўныя сведчанні моцы дэспатычнай улады і вялікага значэння памінальнай культу ў сістэме егіпецкай рэлігіі. Разам з тым велізарныя сродкі, што накіроўваюцца на будаўніцтва магіляняў, памінальных храмаў, стварэнне рэльефных малюнкаў і насценных роспісаў, шматлікіх статуй, прадметаў пахавальнага культу, іх велізарную ідэалагічную значэнне ў жыцці егіпцянаў спрыялі развіццю дойлідства, архітэктуры, скульптуры, накіроўвалі яго развіццё па цалкам вызначаным шляхах мастацкай творчасці.

Панаванне рэлігійнага светапогляду не магло здушыць, праявы элементаў скептыцызму і прамога нявер'я ў багаслоўскія догмы. Да нашага часу дайшлі творы, у якіх выяўляецца сумнеў у праўдзівасці жрэцкіх павучанняў (“Гутарка расчараванага са сваёй душой”), у бескарыснасці памінальнай культу і рэкамендуецца карыстацца ўсімі радасцямі зямнога жыцця (“Песня арфістаў”). Аднак гэта былі толькі адзінкавыя, нясмелыя спробы свабоднай думкі. У цэлым рэлігійны светапогляд прасвечвала ўсе бакі жыцця старажытных егіпцянаў.

2 Рэлігія старажытнай Месапатаміі

Рэлігія Месапатаміі ў сваіх сутнасных рысах нагадвае егіпецкую. Варта адзначыць, што тут існаваў велізарны пантэон бажастоў і тлумачыцца гэта некалькімі прычынамі. Акрамя шумерскіх і аккадскіх багоў існавалі боствы і іншых плямёнаў, якія запазычаныя вышэйназваныя. І гэты працэс мае да таго ж тысячагадовую гісторыю, за якую назапасілася значная колькасць боскіх імёнаў.

Хаця многія імёны зліваліся і ўзнікалі шматфункцыянальныя боствы, тым не менш захаваліся важнейшыя багі кожнай асобнай вобласці, а гэта прывяло да вялізнага ліку дугарадных бостваў, якія дублююць адзін аднаго або тое ж самае. Так, спісы багоў, якія захаваліся, фіксуюць каля 2-3 тыс. імёнаў.

Па тыпалагічнай класіфікацыі багоў можна падзяліць на: старых, маладых, астральных і універсальных. Да старых багоў адносяцца: Ану (аккад.), Ан (шумер.) – бог неба; Эллиль (аккад.), Энліль (шумер.) – “ўладар-вечер”, заступнік горада Ниппура; Эа, Эйя (аккад.), Энки (шумер.)

– першапачаткова бог паўднёвага горада Вавілоніі Эрэду. Пазней разам з Ану і Энлілем ён падзяліў ўладу пад космасам. Яго ўладанні – воды акіяна і падземныя. У той жа час гэта заступнік заклінальнікаў, а таксама заступнік усіх мастацтваў і рамёстваў; Мардук (аккад.) – у другой палове 2 тыс. да н. э. ён ператвараецца ў вярхоўнага бога ў сувязі з дамін дамінаваннем Вавілона. Асноўныя эпітэты, якія выкарыстоўваліся ў дачыненні да Мардука: “суддзя багоў”, “ўладыка багоў”, “бацька багоў”. Шэраг сваіх функцый Мардук запазычвае ў некаторых шумерскіх бажастваў і ідэнтыфікуецца з богам Асаллухі.

Да маладых багоў адносяцца: Нінурта – сын Энліля, які здзейсніў разнастайныя подзвігі. Набу – сын Мардука, бог-заступнік пісцоў і мастацтва.

Да астральных багоў адносяцца: Шамаш (шумер. Уту) – бог Сонца; Сін (шумер. Нанна) – бог Месяца. Кожны меў у Месапатаміі 2 асноўных цэнтры: Шамаш – у Ларс і Сіппары, Сін – у Уры і Харане. Абодва захоўвалі сваё значэнне на працягу ўсёй Месапатамскай цывілізацыі. Шамашу належала выключнае становішча. Ён не толькі бог сонца, але і вярхоўны суддзя – зямны і нябесны, які клапаціўся пра бедных і абяздоленых, прадказваў будучыню, настаўляў і абараняў чалавецтва.

Да унікальным багоў адносяцца: Адад – бог бур. Свайго цэнтры ў яго не было, але шанавалі яго ў многіх месцах, гэта і семіты, хеты, хурыты, асірыйцы. Ашшур – бог асірыйцаў, якога тыя надзялілі рысамі ўладара сусвету, арганізатара космасу, называўся “бацькам багоў”.

Багіні месапатамскага пантэона – гэта багіні-маці, жонкі багоў: багіня падземнага свету Эрэшкігаль. Выключэнне складала Іштар (шумер. Інанна) з-за уласцівай ёй прыроды – з аднаго боку яна звязаная з планетай Венерай, а з другога боку – валодала чароўнымі якасцямі. Гэта была ўзброеная багіня. У той жа час яна нададзена ўласцівацямі, якія рабілі яе заступніцай цялеснай любові. Яе горад – Урук. Першапачаткова яна лічылася дачкой Ану, затым яго жонкай.

Наогул, адзначаючы асаблівасці, характэрныя для месопатамскага пантэона, неабходна сказаць аб слабым іншаземным уплыве на месапатамскія культуры.

Касмаганічныя і антрапаганічныя ўяўленні. Найбольш вядомыя аккадскія касмаганічныя ўяўленні. Яны вядомыя з тэкстаў, запісаных на 7 таблічках і пачынаюцца словамі – “Калі наверху”. Некаторыя звесткі ўтрымліваюць “Паэма пра Мардука”, міфы аб багіні Іштар і інш

Першапачаткова ў свеце існаваў першабытны хаос, званы Апсу (шум. Абзу), які прадстаўляў мужчынскае увасабленне падземнай бездані, і які з’яўляўся першапрычынай жыцця, муж Тыямат – яго жаночага увасаблення. Тыямат уяўлялася ў выглядзе жахлівага. Апсу і Тыямат, ствараюць першых багоў старэйшага пакалення Лахмія і Лахаму. Затым пачынаецца барацьба паміж Апсу і “маладым пакаленнем” багоў. Апсу

будуе планы іх знішчэння. Але Эйя (шумер. Энкі) ўсыпляе, а затым забівае Апсу.

Тыямат, жонка Апсу, мае намер адпомсціць багам за забойства мужа. Багі збіраюцца на вялікі савет, і там выступае малады бог Мардук (сын Эйя) і абяцае пазмагацца з Тыямат, але патрабуе, каб яго ўвялі ў савет і зрабілі вярхоўным богам. Богі абіраюць яго сваім кіраўніком і бласлаўляюць на бітву.

Мардук рассякае цела Тыямат на 2 часткі і стварае свет. З ніжняй часткі ён стварае зямлю, з верхняй – неба. Затым на небе з’яўляецца 12 сузор’яў, якія будуць стаяць на варце 2 тыс. гадоў. Першае сузор’е на варце – блізняты, Цялец, Авен і г.д. Багам Шамашу і Сіну Мардук загадаў падзяліць паміж сабой суткі. Так быў створаны свет. Шумерскія касмаганічныя ўяўленні не так вядомыя.

Антрапаганічныя ўяўленні. Па акадскіх паданнях Мардук лепіць чалавека з гліны, дадаючы да яе кроў багіні Тыямат. У шумерскай міфалогіі Энкі і Нінмах (у шумер.-акад. міфалогіі багіня-маці) лепяць чалавека з гліны Абзу (падземнага сусветнага акіяна) і прыцягваюць да гэтага багіню Намму (“маці, якая дала жыццё ўсім багам”). Чалавека ствараюць для таго, каб ён працаваў на багоў. Калі чалавек быў створаны і вызначаны яго лёс, багі наладзілі баль. Там захмялеўшыя Энкі і Нінмах зноў прымаюцца ляпіць людзей, але ў іх атрымліваюцца толькі пачвары.

Культ і яго асаблівасці. Вялікую ролю ў кульце выконвалі выявы бостваў. Гэта пацвярджае шырокае распаўсюджванне іх копій. Лічылася, што богі прысутнічаюць у сваіх выявах. Калі тую выносілі са св’ятыні, разам з ім выдаляўся і бог. Выявы багоў рабілі з каштоўных парод дрэва, там, дзе цела не было пакрыта адзеннем, яго пакрывалі залатымі пласцінкамі. У багоў былі нерухомыя вочы з каштоўных камянёў, іх апраналі ў пышныя адзенні, упрыгожванні. Падчас спецыяльных цырымоній адзенне мянялася. Выявы багоў заўсёды антрапаморфныя, выконваюцца таксама прапорцыі чалавечага цела, выключэнне рабілася толькі для другарадных бостваў бог-бык сын Шамаша, бог-змяя, часам двухаблічныя галавы, бычыныя вушы.

Распаўсюджана была і асірыйская традыцыя выявы бога Ашшура і цара ў аднолькавых позах і вопратцы. Агульным з’яўляецца: пры ўвасабленні бога важныя былі ня столькі рысы асобы, колькі дэталі адзення і іншыя атрыбуты.

Адпраўленнем культу ў Месапатаміі займаліся жрацы. Пасярэднік паміж богам і людзьмі называўся “памазаны”. Памазаньне у асірыйцаў і вавіланян з’явілася задоўга да з’яўлення Бібліі. Простыя людзі не павінны былі мець зносіны з богам. За дапамогу ў зносінах з багамі жрацы атрымлівалі багатыя дары. Званне жраца перадавалася па спадчыне. Жрацы павінны былі валодаць шэрагам якасцяў: бездакорныя паводзіны,

прывабны твар і дасканалае цела, высокі рост, пэўная вага, нараджэнне толькі ад законнага шлюбу.

Сярод жрацоў было шмат навукоўцаў, асабліва на іх распаўсюджваліся астралагічныя абавязкі, бо і для самой Месапатамскай рэлігіі была характэрная астралагізацыя багоў. Слова “бог” у клінапісу пазначалася як “зорка”.

Метафізічна (у звышпачуццёвай сферы) боства ў Месапатаміі ўспрымалася як жудаснае, надзеленае незямным жахлівым зьяннем, якое было характэрна толькі ў рознай ступені інтэнсіўнасці любому прадмету або асобе, які з’яўляецца чароўным і святым, таксама і цару. Гэта адлюстравана ў малітвах.

У цэлым, кажучы пра асабліваасці рэлігійных поглядаў у Месапатаміі, можна адзначыць наступныя рысы: пантэізм, антрапаморфнасць багоў, іх вялікая колькасць, адпаведнасць багоў у шумерскай і аккадском міфалогіі, наданне асаблівай ролі жрацам як пасярэднікам паміж богам і людзьмі, няпэўныя уяўленні аб замагільным жыцці, фіксацыя індыўідуальных багоў, боскае паходжанне царскай улады.

Тэма Індуізм

План

1. Зараджэнне індуізму. Рэлігія індаарыяў
2. Брахманізм
2. Індуізм

Літаратура

1. Збавител, Д. Боги, брахманы, люди. Четыре тысячи лет индуизма / Д. Збавител. – М.: Наука, 1969. – 416 с.
2. Салтыков, А. Д. Индуизм: религии, искусство, повседневность Религии / А.Д. Салтыков, - М.: Наука, 1998. – 258 с.
3. Васильев, Л.С. История религий Востока / Л. С. Васильев. – М.: книжный дом «университет», 2000. – 432 с.
4. Токарев, С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – М. : Политиздат, 1965. – 623 с.
5. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм (словарь) / М.Ф. Альбедиль [ред., и др.]. – М.: “Республика”, 1996. – 576 с.

1. Зараджэнне індуізму. Рэлігія індаарыяў

Асновы рэлігійных сістэм Індыі былі вынікам сінтэзу прымітыўных вераванняў протаіндыйцаў – як абарыгенных народаў (протадравіды,

мунда), так і прышлых (уплыў шумераў выразна прасочваецца ў гарадскіх цэнтрах Мохенджодаро і Харappa, і нашэсце арыяў).

Найстаражытныя помнікі, якія даюць звесткі аб рэлігіі ў Індыі, адносяцца да трэцяга-другога тысячагоддзя да н.э. : гэта помнікі індскай цывілізацыі – культуры Моженджо-Даро і Харappa ў басейне р. Інда.

Аб рэлігіі стваральнікаў індскай цывілізацыі можна толькі здагадацца. На шматлікіх пячатках, зробленых з каменя стэатыта, маюцца выразаныя выявы жывёл, часцей за ўсё быка, радзей слана, тыгра, насарога. Ёсць і скульптурныя выявы жывёл. Можна меркаваць нейкую форму культу жывёл, нават з татэмічных перажыткамі (дарэчы, яны захоўваюцца ў дравідыйскіх плямёнаў Індыі аж да нашых дзён). Ёсць сляды культу дрэў. Знойдзены і чалавечыя мужчынскія і жаночыя фігуркі: магчыма, што гэта боствы. Сустрэкаюцца выявы мужчынскай фігуры з рагамі і трыма тварамі: некаторыя звязваюць яе з пазнейшым богам Шывай. Рэшткаў храмаў не знойдзена, але затое знойдзеныя абліцаваныя цэглай басейны – малыя ў асобных дамах і адзін вялікі (12X7 метраў), мабыць грамадскі. Мяркуюцца, што жыхары практыкавалі абрадавае абмыванне, што і цяпер робіцца ў Індыі.

Арыйскае нашэсце – адзін з аспектаў шырокага гістарычнага працэсу міграцыі індаеўрапейскіх плямёнаў – адыграла важную ролю знешняга штуршка, што садзейнічаў рэзкага паскарэнню развіцця старажытнаіндскай цывілізацыі, прычым у ходзе гэтага працэсу этнас, мова і рэлігія арыяў гулялі дамінуючую ролю.

Старажытныя арыі – як і іх еўрапейскія суродзічы (продкі германцаў, славян, старажытныя грэкі) або іранцы – былі язычнікамі, адухаўляе і абагаўлялі жывёл, расліны, з’явы прыроды. Цэнтр цяжару іх рэлігійнай актыўнасці прыпадае на рытуалы ахвярапрынашэнняў у гонар багоў і на звязаныя з гэтым культавыя адпраўленні. Крыжавыя ахвяры, не выключаюць і чалавечыя, суправаджаліся вымаўленнем магічных формул-загавораў, багатым баляванне з ахвярным мясам і паліваньнямі самы, п’янлівага напою. Кіравалі рытуальнай цырымоніяй спецыяльныя жрацы, падзяляюцца на шэраг катэгорый.

Уся гэтая складаная і з часам ўскладняцца практыка ахвярнага рытуалу была тым імпульсам, які выклікаў да жыцця святыя тэксты арыяў, пасля, на рубяжы II-I тысячагоддзяў да н.э., аформленыя ў кананічнай форме ў выглядзе Вед. Веды (ад караня “ведаць”) – гэта самхиты (зборнікі) святых песень і ахвярных формул, ўрачыстых гімнаў і магічных заговораў, якія выкарыстоўваліся пры ахвяраваннях. Усяго такіх вед чатыры: Рыгведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа. Дзяленне вед на чатыры не было выпадковым – яно адпавядала падзелу жрэцкіх функцый на цырымоніі ахвярнага абраду. Якім жа багам маліліся, дакладней, прыносілі ахвяры арыі старажытнай Індыі? Найстарэйшым з іх, хоць і не самым папулярным і магутным, быў Дьяус, бог Неба, Індра, бог цяпла і

святла, дажджу і буры, мудрэц і воін, валадар сусвету, навальніца дэманаў, універсальны ўладыка, Агні, бог агню – як ахвярнага полымя, так і хатняга ачага, Сома, бог ап’яняльны напой, неабходнага для цырыманіялу ахвярапрынашэння, бог Сонца Сурья, Мітра (бог святла і дня) і Варуна (бог ночы, захавальнік вечнага парадку, які ведае ўсе аб усіх, карае вінаватых і даруе пакаяцца), бог Рудра (заступнік ветру і разбуральных сіл, а таксама ўладыка лячэбных траў, патрон лекараў). Менш вядомымі і шануемымі былі жонкі багоў, часцей зваліся па мужу (Індрані, Варунані, Агнайі). Толькі нешматлікія з багінь (Ушас, Сарасваці, маці Вед Вач) выконвалі самастойную ролю ў пантэоне.

2. Брахманізм

Рассяленне арыяў у Індыі, кантакт іх з мясцовымі плямёнамі, узаемадзеянне культур – усё гэта вяло да паступовай трансфармацыі старажытных звычаяў і традыцый, перш за ўсё – рэлігійна-культавых. Гэты працэс выразна прасочваецца на матэрыялах Атхарваведы. Дадзеныя Атхарваведы сведчаць аб змешванні арыіскіх і мясцовых да-арыіскіх уяўленняў і вераванняў, аб зліцці ўсіх іх у адзінае цэлае. У пантэон Атхарваведы ўключаюцца некаторыя новыя багі – хутчэй за ўсё альбо неарыіскія па паходжанні, альбо новаўтвораныя. На першае месца сярод гэтых бажастоў-паняццяў у поздневедычны перыяд ўсё больш вылучаецца Брахман (Брахман-абсалют, Брахман-ахвяра, Брахман-магія і сімволіка абраду). Рэлігія вед замяняецца брахманізмам.

Брахманізм як сістэма рэлігійна-філасофскіх поглядаў і рытуальна-культавай практыкі – прамы нашчадак ведычнай рэлігіі. Аднак брахманізм – з’ява ўжо новай эпохі, даволі далёка якая пайшла ад эпохі вед з яе першабытна-дэмакратычнай практыкай багатых сумесных агульных ахвярапрынашэнняў ў гонар племянных арыіскіх багоў. Доўгія стагоддзі трансфармацыі і паступовае распаўсюджванне ў паўночнай Індыі складаных сацыяльных структур і пра-тогосударств прывялі да прыкметнага расслаення старажытнаіндыскага грамадства. З’явіліся саслоўі-Варны брахманаў (жрацоў), кшатрыяў (ваяроў), вайшьяў (земляробаў, рамеснікаў, гандляроў) і шудр (недатыкальных і рабоў). Саслоўе жрацоў заняло вядучыя пазіцыі: жрацы-брахманы прыносілі ахвяры багам, здзяйснялі абрады, служылі дарадцамі ў цароў, трымалі ў сваіх руках манаполію на пісьменнасць, святыя тэксты, веды.

Фарміраванне гэтай рэлігіі суправаджалася рэзкім павышэннем статусу саміх брахманаў. Брахманы за здзяйсняемыя імі абрады ахвярапрынашэння атрымлівалі адпаведную плату: лічылася, што без гэтага ахвяра бескарысная. Усё гэта ставіла брахманаў ў выключнае становішча: іх маёмасць не адважваўся крануць ніхто, нават цар, іх жыццё лічылася невымерна даражэй любога іншага, а пры іх цяжбах з

прадстаўнікамі іншых Варнаў рашэнне на карысць брахманаў выносілася аўтаматычна: брахману проста нельга было не давяраць або супярэчыць.

Упанишады паўсталі на аснове далейшай і больш дбайнай распрацоўкі тых месцаў з каментароў-брахманаў, у якіх растлумачваўся глыбокі патаемны сэнс магіі і сімволікі абрадаў і ахвяр і гаварылася аб вышэйшым таемным значэнні асобных паняццяў і катэгорый. Нядзіўна, што частка найбольш старажытных і аўтарытэтных упанишад нават захавала назвы тых брахманаў, тэксты якіх яны паглыблялі і распрацоўвалі. Пры ўсёй разнастайнасці рэлігійна-філасофскіх сістэм, якія адлюстраваны ў Упанишадах, іх можна звесці да некалькіх асноўным тыпах. Шасцю класічнымі, або артадаксальнымі, сістэмамі лічацца наступныя: Веданта, Мімансу, Санкх'я, Ёга, Ньяя, Вайшешыка.

2. Індуізм

У працэсе суперніцтва, будызму з брахманізмам, дакладней, як вынік гэтага суперніцтва і як вынік яго пераадолення і ўзнік індуізм. Структурна гэтая дактрына была падобная з будызмам і таксама не адрознівалася актыўным прызелітызмам, але вырашальнай перавагай яе, забяспечылі канчатковы поспех, была арыентацыя на канкрэтныя ўмовы каставай Індыі з яе шматлікімі культурнымі традыцыямі. У гэтым сэнсе найбольш поўным, хоць і вельмі расплывістым, вызначэннем паняцця “індуізм” можна лічыць індыйскі лад жыцця, уключаючы ўсю суму жыццёвых прынцыпаў і нормаў, сацыяльных і этычных каштоўнасцяў, вераванняў і ўяўленняў, абрадаў і культаў, міфаў і легенд, будняў і свят.

Такога роду вызначэнне дае ключ да вырашэння праблемы генезісу індуізму, які з'явіўся глабальным сінтэзам, канчатковым вынікам усіх самых старажытных рэлігійна-філасофскіх пошукаў і ў гэтым сэнсе можа быць стаў падобным да ідэйнага сінкрэтызму ў позднесярэднявечным Кітаі.

Большасць ведычных багоў сышло ў мінулае, толькі нешматлікія з іх, ды і то ў асноўным з-за згадкі ў міфах і распаўсюджаных эпічных паданнях, захаваліся ў памяці народа. Не здолелі замяніць іх і боствы брахманізму (Брахман, Атман, Той, Пуруша) з прычыны іх метафізічнай абстрактнасці. Праўда, гэтыя боствы працягвалі існаваць у памяці і дзеяннях рэлігійна актыўных груп насельніцтва, былі багамі жрацоў-брахманаў, аскетаў, ёгаў і г.д. Аднак пераважная частка народа не магла ўспрымаць і тым больш любіць такіх багоў, захапляцца імі, спадзявацца на іх дапамога, рэальна і бачна ўяўляць сабе іх сілу і магутнасць, іх улада і магчымасці - занадта далёка ад людзей былі гэтыя багі.

Нядзіўна таму, што ў спрошчаным і перапрацаваным для патрэб шырокіх народных мас індуізме на пярэдні план выйшлі новыя боствы, дакладней, новыя іпастасі ўсё тых жа старажытных, ледзь мадыфікаваных

багоў, якія былі даўно вядомыя, але здабылі новае жыццё і высокі прэстыж. Зразумела, іх некалькі інакш і шанавалі.

Па-першае, крывавае ведычнае ахвяра (яджны) была выцесненая набажэнствам без ахвяр (Пуджа). Хоць і лічылася па традыцыі, што забойства дзеля бога – гэта не забойства (гэты тэзіс канчаткова не адкінуты і дагэтуль, прынцып ахимсы стаў вызначаць характар рытуалу ахвярапрынашэння. Па-другое, разам з будызмам махаяны ў пачатку нашай эры ў Індыі шырока распаўсюдзілася практыка вырабу ідалаў-малюнкаў і храмаў у іх гонар. Адлюстраваны ў скульптурнай і мастацка дасканалай форме ўшанаваны бог набыў антрапаморфны аблічча (хай нават з некалькімі галовамі-тварамі, з мноствам рук), і стаў больш блізкім, канкрэтным, надзеленым усімі ўласцівымі яму атрыбутамі, які суправаджаецца спадарожнымі яму жывёламі. Гэты бог, змяшчаецца ў прысвечаным яму храме, і быў зразумелы кожнаму. Яго аблічча, атрыбуты, жывёлы сімвалізавалі яго прэрагатывы, схільнасці і магчымасці, добра вядомыя кожнаму з міфаў і паданняў. Ведаючы біяграфію бажаства, людзі былі належным чынам зарыентаваны і чакалі ад любога бога менавіта тое, што ён, як лічылася, можа даць. Такіх сваіх, зразумелых багоў можна было любіць, асцерагацца, на іх можна было спадзявацца.

Найважымі з шматлікіх багоў індуізму лічацца тры трымурці – Брахма, Шыва і Вішну. Звычайна адзначаюць, што гэтыя тры ў сістэме індуізму як бы падзялілі паміж сабой асноўныя уласцівыя вярхоўнаму богу функцыі – стваральную, разбуральную і ахоўную. На справе гэта не зусім так, функцыі іх часам супадаюць. Тым не менш, кожны з гэтай сёмухі меў свой твар, характар, сваю сферу дзеяння.

Першым з трох лічыцца Брахма Яго асноўная функцыя (творца, стваральнік), імя, відавочна аскетычныя схільнасці кажуць пра яго паходжанне. Вынікаючы прадпісанай яму ў індуізме функцыі, Брахма апынуўся менавіта тым богам, які стварыў свет, г.зн. трансфармаваў першапачатковае адзінства вышэйшай Рэальнасці і Вечнасці ў разнастайнасць ўсяго жывога. Іншымі словамі, ён зрабіў як раз адваротнае таму, да чаго імкнуцца рэлігійна актыўныя слаі індыйцаў, што лічыцца канчатковай мэтай усіх індыйскіх рэлігій (здабыццё мокшы, нірваны, растварэнне ў Вечным і Адзіным).

Пераважная большасць індуістаў дзеліцца на шывайтаў і вишнуістаў, якія аддаюць перавагу адпаведна Шыву або Вішну. Шыва, генетычна узыходзячы да ведыйскага Рудры, але практычна ў тысячах сваіх імёнаў-мадыфікацый ўвасобіць мноства мясцовых бажкоў неарыйскіх плямёнаў, вельмі супярэчлівы. Галоўнай яго функцыяй лічыцца разбуральная (бог смерці, разбурэння, змены), што часткова звязана і з тым, што Шыва - заступнік аскетаў, якія імкнуцца да такога разбурэння і змене, да зьліцця з Вечнасцю і Абсалютам.

Аднак практычна ў кульце Шывы на пярэдні план выйшаў іншы момант, стваральны: культ жыццёвай сілы і мужчынскага пачатку стаў асноўным у шываізме. Гэты аспект культу Шывы, сімвалізавалі ў індуізме ў форме шанавання лінгама, мужчынскага жыватворчага пачатку, найбольш папулярны. Каменныя статуі-лінгамы ў храмах і хатніх алтарах індыйцаў сімвалізуюць моц і жыватворчыя патэнцыі Шывы. Гэта ж сімвалізуе абліччам бычка Нанда, таксама звычайна адлюстроўванага з падкрэслена выразнымі палавымі прыкметамі. Бычок Нанда – атрыбут Шывы, ён заўсёды побач са сваім гаспадаром.

Культ жонак Шывы цесна звязаны з ідэяй, згодна з якой энергетычная сіла Шывы, яго Шакці, з дапамогай якой чалавек хутчэй і прасцей за ўсё можа дасягнуць сваёй вышэйшай канчатковай мэты, мокшы, хутчэй і лягчэй ўспрымаецца праз дапамозе вялікага жаночага пачатку, якое часам проста называецца Шакці, нават багіняй Шакці. Увасабленне гэтай Шакці, жонкі Шывы, сталі лічыцца шматлікія багіні ўрадлівасці, і перш за ўсё найбольш вядомыя і папулярныя з іх Дурга і Калі.

Калі культ Шывы ў Індыі заўсёды быў цесна звязаны з Шакці і камай, то культ трэцяга члена трымуці – Вішну – меў іншы характар. Вішну мяккі, яго асноўная функцыя – ахоўная. Ён просты і максімальна блізкі людзям, асабліва схільным да эмацыйнага (а не рацыянальнаму) ўспрымання боства. Характэрныя адносіны Вішну з яго жонкай. Багіня Лакшмі заўсёды побач з мужам, яна пяшчотна любіць яго. Не гэтулькі энергетычная сіла Шакці (хоць шакцісты бачаць яе і тут), колькі пяшчотная жаночая каханне, ўзнёслае і самаадданае, сімвалізуе адносіны Вішну з яго жонкай як у яго асноўным абліччы уласна Вішну, так і ва ўсіх іншых аблічча-Аватарах, у якіх Вішну выступаў у антрапаморфным выглядзе. Такіх ператварэнняў-аватар у Вішну незлічонае мноства. Аднак асноўных лічыцца дзесяць.

Брахманы і храмы. Жрацамі індуізму, носбітамі асноў яго рэлігійнай культуры, рытуальнага абраду, этыкі, эстэтыкі, формаў сацыяльна-сямейнага ўкладу і побыту былі члены брахманскай касты, нашчадкі тых самых жрацоў з варны брахманаў, якія яшчэ да нашай эры з'яўляліся носбітамі рэлігійных ведаў і выканаўцамі рытуальных абрадаў. Як у сістэме індуізму, так і ў сацыяльна-палітычнай структуры Індыі брахманы па-ранейшаму займалі значнае месца. З іх ліку цары выбіралі сабе дарадцаў і чыноўнікаў, яны дыктавалі народу нормы жыцця, зводзілі галоўным чынам да строгаму захаванню іерархіі касты і паводзін ўнутры касты. Брахманы былі хатнімі жрацамі ў багатых, у першую чаргу саміх жа брахманскай сем'ях. З іх ліку выходзілі найбольш аўтарытэтныя рэлігійныя настаўнікі - гуру, якія навучаюцца маладое пакаленне, таксама перш за ўсё брахманскай, за ўсю мудрасць індуізму. Але найважнейшай сацыяльнай

функцыяй брахманаў як найбольш высокага ў Індыі саслоўя было задавальненне рэлігійных патрэбаў усіх астатніх слаёў насельніцтва.

І жрацы-брахманы з іх высокаўрачыстымі храмавымі і рэспектабельнымі хатнімі рытуаламі, і нападзісьменныя вясковыя ведзьмакі-знахары з іх загаворамі-мантрамі і аднолькава ўпісваюцца ў тую гіганцкую зводную сінкрэтычны сістэму, якую ўяўляе сабой індуізм. Важны элемент гэтай ўсёабдымнай сістэмы – шматлікія, часам вельмі яркія і ўражваюць абрады і святы. На думку некаторых даследчыкаў, менавіта сукупнасць рытуалаў і абрадаў і робіць індыйца індуістаў.

Прыкметная доля рытуальных абрадаў прыпадае на ўрачыстыя дні і памятных даты, калі святочныя сходу, шэсця ў гонар таго ці іншага бажаства, масавыя паломніцтва да святых мясцін альбо грандыёзныя рытуальна-драматызаваныя дзеянні, звязаныя з папулярнымі старажытнаіндыйскай героямі накшталт Рамы, прыцягваюць мільёныя масы людзей і становяцца ўсеагульнымі падзеямі першараднай значнасці. Менавіта ў гэтыя ўрачыстыя дні ўсенародных святаў і масавых пілігрымак наглядна адчуваецца тая сіла індуізму, якая цэментуе ў адзіную рэлігійна-культурную супольнасць людзей, якія належаць да розных расаў і кастаў і размаўляюць на розных мовах. Акрамя святаў у гонар Рамы або Крышны (Рама-ліла, Крышна-ліла), заслугоўваюць згадкі такія, як Дурга-Пуджа, свята лямбаў, якія запальваюць у гонар багіні шчасця Лакшмі, святы ў гонар багіні мудрасці Сарасваці і ў гонар заступніка багацця і гандлю Ганешы. Святы ў гонар Шывы адзначаюцца штомесяц у ноч маладзіка, але асабліва ўрачыста і пышна, з спевам і барабанным боем, часам з эратычнымі скокамі – у вясновыя месяцы, калі ад дабрыні бога ўрадлівасці так шмат залежыць.

Акрамя агульнаіндыйскіх існуе нямала святаў, якія тычацца таго ці іншага рэгіёна, або параўнальна невялікі мясцовасці. Усе яны, як правіла, цесна звязаны з міфалогіяй, з індуісцкімі легендамі і боствамі. Вялікае мноства святаў і абрадаў звязана з патронамі – абаронцамі розных прафесій, родаў дзейнасці. На гэтых святах і абрадах, якія збіраюць у якім-небудзь мясцовым цэнтры насельніцтва з усёй акаліцы, рытуал звычайна суправаджаецца кірмашовай гандлем, сустрэчамі і весялосцю.

Тэма. Будызм

План

1. Зараджэнне буддызму. Асоба Будды
2. Веравучэнне ранняга буддызму. Раскол. Хінаяна і Махаяна
3. Распаўсюджванне буддызму

Літаратура

1. Андросов, В.П. Будда Шакьямуни и индийский буддизм. Современное истолкование древних текстов / В.П. Андросов. – М.: Издательская фирма «Восточная литература», 2001. – 508 с.
2. Ермакова Т.В., Островская Е. П. Классический буддизм. – СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2004. – 256 с.
3. Альбедиль М.Ф. Буддизм / М.Ф. Альбедиль. – СПб.: Питер, 2007 – 224 с. Далай-Лама XIV. Мир тибетского буддизма / Далай-Лама XIV. – СПб: Нартанг, 1996. – 226 с.
4. Лысенко В.Г. Ранний буддизм: религия и философия. Учебное пособие / В.Г. Лысенко. – М.: ИФ РАН, 2003. – 246 с.
5. Токарев, С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – М. : Политиздат, 1965. – 623 с.

1. Зараджэнне буддызму. Асоба Будды

Пісьмовых крыніц непасрэдна ад эпохі яго зараджэння не захавалася, магчыма, што іх і не было. Першыя пісьмовыя помнікі – надпісы цара Ашока (III ст. да н.э.)

Ранняя ж гісторыя будызму, да эпохі Ашока, вядомая выключна па позніх будыцкім паданнях. Паданні, запісаныя ў розныя эпохі, склалі з цягам часу велізарную будыцкую рэлігійную літаратуру. З гэтай літаратуры найбольшую каштоўнасць для гісторыка ўяўляюць самыя раннія творы – так званы Палійскі канон: кнігі, напісаныя на мове палі і якія захаваліся цяпер галоўным чынам на Цэйлоне. Складанне іх адносяць да першых стагоддзяў да н. э. Палійскі канон носіць назву ціпітака (санскрыцкае трыпітака – літаральна тры кошыкі) і складаецца з трох частак: Віная-пітака – зборнік старажытных кананічных правілаў будыцкіх суполак; Сутта-пітака – зборнік гутарак і выслоўяў Буды; Абідхарма-пітака – метафізічныя разважанні. Пазнейшая будыцкая літаратура – на санскрыцкіх, кітайскім і тыбецкім мовах – значна шырэй, але гістарычная каштоўнасць яе менш.

У самых старажытных будыцкіх легендах распавядаецца пра заснавальніка гэтай рэлігіі - Буды як аб рэальным чалавеку, які жыў каля VI-V стст. да н. э. на поўначы Індыі і прапаведаваў там сваё вучэнне.

Згодна з раннім паданняў будыстаў заснавальнік гэтай рэлігіі быў сынам цара аднаго з невялікіх паўночна-індзейскіх дзяржаў. Ён паходзіў з роду Шакья і нарадзіўся ў г. Капіласту, каля падножжа Гімалаяў. Яго звалі Сиддартха – пазней ён быў больш вядомы пад імем Гаўтамы, а паданні называюць яго часцей намінальнымі і ганаровымі эпітэтамі: Шакьямуни (пустэльнік з роду Шакья), Татагата, Блажэнны, Дасканалы і інш. Бацька Сиддартхі, князь (або цар) Суддходана, атачыў любімага сына з самага

дзяцінства незвычайнай раскошай, старанна ліквідаваў з яго жыцці ўсё, што магло б яго засмуціць. Малады царэвіч не бачыў вакол сябе і не ведаў нічога змрочнага, цяжкага, пачварнага; ён нават не падазраваў, што ў жыцці ёсць пакута, галеча, хвароба, і смерць. Ніколі не выходзячы за межы свайго бліскачага і цудоўнага палаца і саду, Сіддартха праводзіў час у забаўках, балях і святах. Ён ажаніўся на каханай жанчыне, і ў яго нарадзіўся сын. Але тым мацней падзейнічала на яго ўражлівы розум першае ж судотык з грубай і непрывабнай рэчаіснасцю. Па адным з пазнейшых легендарных апавяданняў, штуршком да душэўнага перавароту паслужылі для царэвіча чатыры сустрэчы: яму трапіліся на вочы лядашчы стары, затым нябожчык, якога неслі хаваць, і Сіддартха ўпершыню даведаўся, што хвароба, старасць і смерць – доля ўсіх людзей; нарэшце, ён сустрэўся з жабраком манахам, добраахвотна адмовіўшы імся ад раскошы і асалод і вырашыў гэтага прыклад.

Сіддартха таемна пакідае палац і сям'ю. Адмовіўшыся ад багацця і ўлады, ён становіцца аскетам-пустэльнікам. Сем гадоў праводзіць Сіддартха (Гаутама – як яго зараз звалі) у лесе, займаючыся добраахвотным самакатаваннем каб дасягнуць душэўнага свету і пазнання ісціны. Але ні самы строгі пост, ні самыя вытанчаныя самакатаванні не прынеслі маладому пустэльніку задавальнення. Ён зразумеў, што не ў гэтым правільны шлях выратавання. І вось пасля доўгіх і пакутлівых разважанняў Гаутама знаходзіць ісціну. Паводле падання, аднойчы ноччу, седзячы пад дрэвам (бодхі, або смакоўніца, - дрэва пазнання) і пагрузіўшыся ў глыбокія думкі, Гаутама раптам дасягае “прасвятлення”. Яму адкрываецца ўся ісціна. З гэтага моманту ён становіцца Будай – прасвятлёным.

Гаутама прышоў да пераканання, што абедзве крайнасці – і жыццё, поўнае задавальненняў, і жыццё добраахвотных пакут – роўна далёкія ад правільнага шляху. Правільны шлях ляжыць пасярэдзіне. Гэта шлях самапаглыбленасці для пазнання ісціны, шлях, вядучы да спакою і да асветы духу.

Адкрыўшы “праўдзівы шлях”, Гаутама-Буда пачаў сваю прапаведніцкую дзейнасць – перш у Бенарэсе (Варанасі). Да яго пачалі сцякацца вучні і паслядоўнікі, лік якіх усе ўзрастаў. Некаторых з іх Гаутама пасылаў прапаведаваць ва ўсе канцы Індыі, з іншымі разам вандраваў сам і ўсюды распаўсюджваў сваё вучэнне. Да канца жыцця Буды абшчыны яго паслядоўнікаў былі ўжо ў многіх месцах, галоўным чынам у княствах Паўночна-Усходняй Індыі. Пасля шматгадовых вандровак Буда памёр, і цела яго было спалена вучнямі па звычайным індыйскаму абраду.

Адно з самых цяжкіх пытанняў – пытанне аб храналогіі. Будысцкія паданні вельмі па-рознаму вызначаюць час жыцця Буды: паўднёвыя будысты адносяць яго прыкладна да VI ст. да н. э., паўночныя даюць розную храналогію, аж да фантастычнай лічбы – XXV ст. да н. э. (2420).

Параўнальна больш надзейная традыцыя паўднёвага будызму дазваляе меркавана вырашыць гэтае пытанне. Цар Ашока ўступіў на пасад, па будысцкім вылічэнні, праз 118 гадоў пасля другога будысцкага сабора, які ў сваю чаргу, адбыўся праз 100 гадоў пасля нірваны (смерці) Гаўтамы-Буды. А так як час валадарання Ашокі даволі дакладна датуецца па грэчаскіх крыніцах (273-236 гг. да н.э.), то адсюль усталёўваецца – вядома, вельмі гіпатэтычна - і год смерці Буды - каля 490 г. да н.э.; значыць, час яго жыцця – другая палова VI ст. і пачатак V ст. да н.э.

Будызм зарадзіўся ва ўмовах жорсткай сацыяльнай барацьбы, якая разгаралася ў паўночнаіндзейскіх княствах, у прыватнасці ў Магадха, у VI - V стст. Сацыяльныя супярэчнасці дасягнулі тут крайняй ступені. Вера ў непахіснасць каставага ладу, усталяванага быццам бы самім вялікім Брахмай, пачала вагацца. Шырока распаўсюдзіліся пустэльніцтва, аскетызм, вандроўкі манаства, у чым выяўлялася незадаволенасць існуючым парадкам нават у многіх з тых, хто належаў да вышэйшых кастаў. У гэтай абстаноўцы ўзніклі ерэтычныя вучэнні, секты, нават атэістычныя філасофскія сістэмы, напрыклад чарвака. Адным з новых веравучэнняў, у якім знайшло свой выраз агульны настрой незадаволенасці, няўпэўненасці, адчаю, і быў будызм.

2. Веравучэнне ранняга будызму. Раскол. Хінаяна і Махаяна

Аснову раннебуддыстскага светапогляду складаюць так званыя “чатыры высакародныя ісціны”, у адкрысці якіх і складалася “правасвятленне” Гаўтамы-Буды і якія ён абвясціў ўжо ў сваёй першай бенаресской пропаведзі. Гэтыя чатыры ісціны: вучэнне пра пакуты, пра прычыны пакутаў, аб спыненні пакутаў і пра шлях да спынення пакутаў. Усё жыццё, паводле вучэння Буды, гэта пакуты. Прычына пакутаў – прыхільнасць да жыцця, прага быцця. Спыненне пакутаў заключаецца ў “ліквідацыі гэтай смагі праз поўнае знішчэнне жадання”. Чалавек павінен здушыць у сабе ўсякае імкненне да існавання, усякае жаданне, запал, усякую прыхільнасць да чаго б там ні было.

Як жа можна дасягнуць гэтага знішчэння жаданняў? Пра гэта вучыць апошняя з “чатырох высакародных ісцін”. Яна кажа пра “высьмярычны шлях”, які вядзе да спынення пакутаў: гэта “праведная вера, праведная расшучасць, праведныя словы, праведныя справы, праведны лад жыцця, праведныя імкненні, праведныя намеры, справядлівую сузіранне”. Карыстаючыся гэтым спосабам, чалавек дасягае ў рэшце рэшт дасканаласці: ён становіцца архатам – святым, і дасягае нірваны. Нірвана - гэта ідэальны стан, да якога, па будысцкім вучэнню, павінен імкнуцца мудрэц.

Вечны ланцуг перараджэнняў называецца ў будыстаў сансара. Яна няўхільна цягне ўсякае жывое істота ад аднаго перараджэння да іншага

праз суцэльны шэраг пакут. Смерць не пазбаўляе чалавека ад пакут быцця, бо за ёй ідзе новае нараджэнне. Вырвацца з гэтага кола сансары можа толькі той, хто праз доўгі шэраг перараджэнняў дасягне стану архата – святога пустэльніка, якому адкрытая праўда. Перерождаючыся, жывая істота можа прымаць – як гэта сцвярджалі і індуісты – не толькі чалавечую, але і любую іншую форму: яно можа адрадзіцца жывёлай, раслінай, злым духам, боствам. Але вышэйшай формай перараджэння з’яўляецца нараджэнне менавіта чалавекам, так як толькі з гэтага стану магчымы пераход у ідэальны стан нірваны. Сам Буда, як вераць будысты, да свайго нараджэння ў вобразе Гаўтамы-Шакьямуни прайшоў доўгі шэраг перараджэнняў. Смерць Буды – гэта непасрэдны пераход у нірвану. Таму будысты звычайна кажуць не пра смерць заснавальніка іх рэлігіі, а аб яго пераходзе ў нірвану.

Адзіным сродкам дасягнуць стану архата, а праз яго нірваны, ранні будызм лічыў ўласныя свядомыя намаганні чалавека. Ніхто і нішто не можа выратаваць чалавека, пазбавіць яго ад пакутлівай сансары і прывесці да нірваны, калі ён не даможацца гэтага сам. Спадзявацца на багоў чалавек не павінен. Буда не адмаўляў існавання багоў; але багі, па яго вучэнні, не толькі не могуць пазбавіць чалавека ад пакут быцця: яны і самі не пазбаўленыя ад іх, бо яны таксама падпарадкаваныя таму ж закону сансары. Таму Буда, чалавек, які дасягнуў прасвятлення, стаіць вышэй за багоў. Але і сам Буда не ратуе людзей, якія не выводзіць іх з пакут сансары, не прыводзіць да нірване: ён толькі абвясціў людзям праўду, паказаў правільны шлях, а ісці па ім кожны чалавек павінен цалкам самастойна.

Цэнтр цяжару раннебуддистскаго вучэнні ляжыць, такім чынам, у маральнай вобласці, у нормах паводзін чалавека. Праз роздум і сузіранне чалавек можа дасягнуць ісціны, знайсці правільны шлях выратавання і, выконваючы заповедзі святога вучэння, дасягнуць дасканаласці. Маральныя заповедзі першапачатковага будызму насілі пераважна адмоўны характар: гэта быў пералік учынкаў, ад якіх павінен устрымлівацца паслядоўнік Буды. Элементарныя, абавязковыя для ўсіх заповедзі зводзіліся да пяці: не забіваць ніводнага жывога істоты, не браць чужой уласнасці, не дакранацца чужой жонкі, не гаварыць няпраўды, ня піць віна. Але для тых, хто імкнецца дасягнуць дасканаласці, гэтыя пяць забаронаў развіваюцца ў цэлую сістэму значна больш строгіх прадпісанняў. Забарона забойства даводзіцца да таго, што нельга забіваць нават ледзь прыкметных воку насякомых: таму нельга піць з чары непрацэжаную ваду, бо ў ёй могуць апынуцца маленькія жывыя істоты, нельга займацца земляробствам, так як араты сваім плугам мімаволі наносіць шкоду земляным чарвякам і г.д. Забарона парушэння шлюбнай вернасці пашыраецца да патрабаванні поўнай цноты. Забарона браць чужую ўласнасць замяняецца патрабаваннем адмовы ад усякай наогул

уласнасці. Замест забароны толькі п'янства прадпісваецца строгае ўстрыманне ў ежы наогул, а таксама ўхіленне ад усялякіх выгод, асалод і раскошы зямнога жыцця.

Пазнавальная бок раннебуддыйскай філасофіі адзіходзіць далёка на задні план перад этычным. Сам Буда не надаваў вялікага значэння чыста метафізічным пытанням, лічачы важнай справай пропаведзь праведнага шляху жыцця. Будызм адмаўляе адзінства душы чалавека, а тым больш яе неўміручасць. Аснову псіхічнай жыцця складае не душа, а асобныя Дарма (дхармы, дхаммы). Такіх носьбітаў уласціва сцяў, Дармаў, у чалавека шмат. Розныя будысцкія школы налічваюць іх 75, 84, 100 і больш. Па смерці чалавека Дармы, якія складалі яго асобу, распадаюцца, але пад дзеяннем той кармы, якая створана ўсёй дзейнасцю чалавека падчас яго жыцця і ў папярэдніх перараджэннях, яны зноў злучаюцца, ужо ў новых камбінацыях, і даюць пачатак новай асобы.

Строгасць практычных маральных прадпісанняў ранняга будызму патрабавала ад паслядоўнікаў гэтага вучэння манаскага ладу жыцця. І на самай справе, раннія будысцкія абшчыны (Санга) прадстаўлялі сабой братэрства жабрачых манахаў (Бікшэ) і манахінь (Бікшуні). У іх прымаліся людзі розных кастаў, аднак не ўсе: туды не прымалі рабоў, салдат, злачынцаў, даўжнікоў; не прымалі нікога супраць волі бацькоў. Але не ўсе паслядоўнікі Буды маглі або згаджаліся выракчы сябе на такія пазбаўленні; большасць іх аддавалі перавагу заставацца ў свеце. Такія мірскія прыхільнікі будызму – упасака (жанчыны – упасіка), гэта значыць “прыхільнікі”, павінны былі выконваць толькі мінімальныя пяць забаронаў і звыш таго рабіць ахвяраванні на карысць манаскай супольнасці. Будысцкай веравучэнне не толькі дапускала існаванне такіх мірскіх паслядоўнікаў Буды, але яны былі нават неабходныя для будысцкіх суполак, так як інакш ім няма чым было б жыць - бо манахі самі не працавалі і карміліся толькі міласцю.

Пропаведзь новай рэлігіі мела шырокі поспех у Індыі. Яна адказвала патрэбам і чаканням розных слаёў насельніцтва. Шырокаму распаўсюджванню будысцкага вучэнні садзейнічала таксама добрая арганізацыя манаскіх супольнасцяў. У іх панавалі строгае дысцыпліна, падпарадкаванне старэйшым. Ужо ў першыя стагоддзі пачынаецца перараджэнне першапачатковага будызму.

У III ст. да н. э. будысцкай вучэнне зрабілася ў дзяржаве Магадха пануючай рэлігіяй. Трэці цар дынастыі Маур'я – Ашока, пасля кароткачасовага пераследу будыстаў, памяняў сваё стаўленне да іх і абвясціў будызм дзяржаўнай рэлігіяй. Распаўсюдзіўшыся па ўсёй Індыі, будызм пачаў пранікаць і за яе межы: на Цэйлон (III ст. да н. э.), а пазней у Індакітай, Інданезію. Укараненне будызму ішло ў гэтых краінах разам з гандлёвай экспансіяй Індыі. Яшчэ большы ўздым і больш шырокае распаўсюджванне атрымаў будызм у часы Кушанскага царства ў I-II стст.

н. э. Кушанские цари ўсяляк апекавалі будысцкім суполкам, будавалі манастыры, храмы. Асабліва праславіўся ў гэтай справе цар Канішка (78-123). У гэтыя гады будызм шырока распаўсюдзіўся на поўначы – у Сярэдняй Азіі; пранік ён і ў Кітай.

Але шырокая экспансія будызму, асабліва па-за Індыі, і ператварэнне яго ў пануючую рэлігію павялі да істотных змен у самім змесце вучэнні. Гэтыя змены адбываліся часткова стыхійна, часткова арганізавана ў форме рашэнняў будысцкіх сабораў. Першыя два сабора будыстаў вядомыя толькі паводле паданняў: першы быццам бы адбываўся адразу пасля смерці Гаўтамы-Буды, другі – праз 100 гадоў. Трэці сабор меў месца пры Ашока, чацвёрты – пры Канішке.

Ужо на другім будысцкім саборы адбылася (па паданні) спрэчка аб строгаасці захавання статута і абшчына раскалолася на дзве плыні, або секты. Пазней пачалі ўзнікаць іншыя секты, у розных напрамках распрацоўвалі метафізіку будызму: спрачаліся пра рэальнасць бачнага свету, пра яго пазнавальнасць і др. У агульнай складанасці, паступова з'явілася звыш 30 сект ў будызме. Але найбольш глыбокі раскол адбыўся каля I ст. н. э., калі будызм распаўся на дзве плыні: хінаяну (малая калясніца, вузкі шлях) і махаяну (вялікая калясніца, шырокі шлях). Паводле падання, гэта дзяленне было замацавана на чацвёртым саборы. Прыхільнікі хінаяны стаялі за строгае захаванне статута, прытрымліваліся дагматаў першапачатковага будызму. Прыхільнікі махаяны, наадварот, шмат у чым далёка адыходзілі ад вучэння Шакьямуні.

Заснавальнікам вучэння махаяны лічыцца бачны будысцкі багаслоў Нагарджуна (I ст.), родам, з Паўднёвай Індыі, з брахманскай касты. Махаянскае вучэнне ўтрымлівала ў сабе істотныя новаўвядзенні ў параўнанні з першапачатковым будызмам. Яно было несумненна вялікай саступкай брахманізму і адлюстроўвала ўплыў брахманаў, якія прымалі новую рэлігію, але якія захоўвалі многае з свайго старога светапогляду.

Махаяністы зыходзілі з таго, што асноўная ідэя будысцкага веравучэння – кожны чалавек можа дасягнуць нірваны толькі сваімі асабістымі намаганнямі – накладае непасільны цяжар на простага чалавека; гэты вузкі шлях даступны толькі крыху; масе ж народа патрэбен больш лёгкі, шырокі шлях. Рэлігія без бога або багоў народнай масе недаступная: вернікам патрэбен бог або багі. І вось сам заснавальнік будызму Гаўтама-Буда ператварыўся для махаяністаў з настаўніка мудрасці ў бога. Паступова развіўся культ Буды. У гонар яго сталі ўзводзіць спачатку ступы – збудаванні над меркаванымі парэшткамі, а потым сапраўдныя храмы, дзе захоўваліся выявы Буды, часам гіганцкіх памераў. Паўстала ўяўленне, што Буда-Шакьямуні (Гаўтама) – гэта толькі адзін з мноства буд. У лік гэтых буд ўключалі і брахманскай багоў, а пасля і багоў іншых краін, дзе распаўсюджваўся будызм. Пантэон будызму папаўняўся таксама і за кошт уласных святых – архатаў. Паступова лік буд

вельмі павялічылася: маецца ўяўленне пра 995 Буддаў-свѣтаўпраўцаў, аб 35 Будаў, якія ачышчаюць ад грахоў, і інш. Акрамя буд прадметам шанавання ў махаяністском будызме сталі бодхісатвы. Бодхісатва – гэта істота, якая дасягнула прасвятлення шляхам пераадолення ў сабе прагі існавання і заслужыла пераход у нірвану, але добраахвотна засталася часова на свеце, каб ратаваць іншыя істоты.

У махаяністскім будызме ўзнікае вучэнне пра рай, якое зусім адсутнічала у раннім будызме. У якім жа адносінах гэты рай Сукаваці знаходзіцца да канчатковага ідэалу – нірваны? Будысцкія багасловы так вырашаюць гэтае пытанне: у раі Сукаваці знаходзяцца душы праведнікаў, якім належыць ажыццявіцца на зямлі яшчэ толькі адзін раз, перш чым дасягнуць нірваны. Для радавы ж масы вернікаў рай Сукавати уяўляўся ня прамежкавым, а як раз найбольш прывабным станам. Нароўні з раем з’явілася і будысцкае пекла (вельмі падобнае на хрысціянскае).

3. Распаўсюджванне будызму

Распаўсюджванне будызму ішло рука аб руку з уплывам індыйскай культуры, з пашырэннем індыйскай гандлю. Вышэй ужо гаварылася аб пранікненні будызму на Цэйлон, Адтуль будысцкія прапаведнікі перанеслі гэта вучэнне ў Бірму і Сіям (яшчэ да V ст. н.э.), на астравы Інданэзіі (з V ст. н.э.); у Інданэзіі будызм разам з брахманізмам пратрымаўся да XIV ст., калі быў выцеснены ісламам (сляды будызму захаваліся цяпер толькі на востраве Балі). Ва ўсіх названых краінах будызм распаўсюджваўся яшчэ ў сваёй старой, хінаяністскай форме; таму хінаяна стала пазней называцца паўднёвым будызмам. У Кітаі, наадварот, хінаяністскае веравучэнне, пранікла туды яшчэ ў I ст. н.э., не затрымалася, і пазней, асабліва з V ст., у Кітаі атрымаў панаванне ўжо махаяністычны будызм; тут ён знайшоў для сябе спрыяльную глебу і падзяліў уплыў з мясцовымі рэлігіямі – канфуцыянствам і даасізмам. З Кітая будызм пранік яшчэ ў IV ст. у Карэю, а адтуль у Японію (VI ст.). У Японіі будызм захаваўся аж да нашых дзён, супернічаючы і узаемадзейнічаючы з мясцовай рэлігіяй – сінтаізмам; у Карэі - нароўні з канфуцыянства. У памежны з Індыяй Непал будызм пранік яшчэ пры Ашока і толькі пазней прыняў форму тыбецкага будызму, але з XVIII ст. яго пачалі выціскаць адтуль заваёўнікі-Гуркоў (індуісты-шывайсты), і цяпер будысты складаюць менш за 10 працэнтаў насельніцтва Непала (Буд. храмы. Мал.59-61).

Галоўнай жа краінай, дзе найбольш пышным колерам распусцілася вучэнне махаючы, быў Тыбет. У Тыбет будызм быў упершыню занесены ў VII ст. н. э., і па чыста палітычных матывах. З IX ст. будызм пачаў распаўсюджвацца ў народзе, але ўжо ў махаяністскай форме.

У XI-XII стст. Тыбет пакрыўся сеткай манастыроў, дзе жыло мноства манахаў – лама па-тыбецку (адсюль звычайнае назву для тыбецка-

мангольскага будызму – ламаізм). Мангольскія заваёўнікі (асабліва Хубілай) ўсяляк падтрымлівалі будызм ў гэтай краіне.

Тыбет быў цэнтрам далейшага распаўсюджвання будызму ў суседнія краіны, дзе ён служыў тым жа мэтам ўмацавання феадальнай улады князёў. У Манголіі будызм пранік яшчэ ў эпоху Юаньскай дынастыі (пры Хубілаі), але падчас феадальнай раздробленасці ён страціў ўплыў. З канца XVI ст. мангольскія князі сталі зноў яго ўводзіць, запрашалі лам-прапаведнікаў з Тыбету, будавалі манастыры. Спачатку гэта рабілі толькі паўднёвамангольскія князі (Алтай-хан і інш.), а потым і князі паўночнай Манголіі (Халхі). Да пачатку XVII ст. будызм распаўсюдзіўся і сярод заходніх манголаў, у тым ліку сярод калмыкаў, частка якіх адвандравала на Ніжнюю Волгу. Сярод бурат будызм-ламаізм стаў узмоцнена распаўсюджвацца з пачатку XVIII ст. Але будызм распаўсюдзіўся толькі ва Усходняй Бураціі – Забайкаллі, дзе моцная была феадальная знаць; у Заходнюю Бурацію, дзе захаваліся трывалыя патрыярхальна-родавыя перажыткі, будызм амаль не пракраўся, бо там не было для яго глебы.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРНИЦЫ